

8. Кант И. Критика способности суждения. – М., 1994. – 367 с.
9. Коментарі // Шевченко Т. Повне збір. тв.: У 12 т. – К., 2003. – Т. 2: Поезія 1847-1861. – С. 547-760.
10. Костомаров Н. Две русские народности. – К.; Х., 1991. – 72 с.
11. Кверкегор С. Болезнь к смерти // Страх и трепет. – М., 1993. – С. 251-350.
12. Кверкегор С. Страх и трепет // Страх и трепет. – М., 1993. – С. 15-112.
13. Мельник Я. “Марііне Євангеліє” Тараса Шевченка і biblia аросурфа // Сучасний погляд на літературу: Наук. зб. – К., 2002. – Вип. 7. – С. 43-51.
14. Нахлік Є. “Філософія трагізму”, топос каяття та екзистенційні запитання романтиків // Слово і Час. – 2003. – № 7.
15. Пеленський Є.-Ю. Шевченко-клясик. 1855-1861. – Л.; Краків, 1942. – 135 с.
16. Смілянська В., Чамата Н. Структура і смисл: спроба наукової інтерпретації поетичних текстів Тараса Шевченка. – К., 2000. – 208 с.
17. Скуратівський В. Русалії. – К., 1996. – 734 с.
18. Тойнбі А.Дж. Дослідження історії. – К., 1995. – Т. 1. – 614 с.
19. Тресиддер Дж. Словарь символов. – М., 1999. – 444 с.
20. Франк С.А. Непостижимое: Онтологическое введение в философию религии // Франк С.А. Сочинения. – М., 1990. – С. 183-559.
21. Чижевський Д. Т.Шевченко і Д.Штраус // Слово і Час. – 1999. – № 3.
22. Шевченко Т. Марія // Шевченко Т. Повне збір. тв.: У 12 т. – К., 2003. – Т. 2: Поезія 1847-1861. – С. 311-328.

Олесь Федорук

ДО ШЕВЧЕНКІВСЬКОЇ БІБЛІОГРАФІЇ 1861 РОКУ

У статті висвітлюються деякі питання шевченківської бібліографії. На прикладі одного року (1861-го) й одного видання (“Северная пчела”) автор показує, наскільки ця бібліографія нині є неточною й неповною. Ключові слова: бібліографія, “Северная пчела”.

Oles' Fedoruk. On bibliography of Shevchenko's works written in 1861

This research work takes up some aspects of bibliography of T.Shevchenko's works. Concentrating on one year (1861) and only on one edition (“Severnaya pchela” / “Northern bee”), the author proves the existing bibliography to be inexact and incomplete in many ways.

Key words: bibliography, “Severnaya pchela”.

Під час наукового відрядження до Санкт-Петербурга у грудні 2007 року мені з-поміж іншого потрібно було зазирнути до газети “Северная пчела” за 1861 рік¹. Випадково впала в очі нотатка Миколи Сементовського про зустріч Шевченкових останків у Києві під час їх перепоховання. За шевченківською бібліографією — першим томом покажчика “Т.Г.Шевченко: Література про життя і творчість. 1839-1959” — цей допис мені був невідомий. Здивований, я взявся переглянути всю газету за цей рік і виявив у ній чимало позицій, які в цій шевченківській бібліографії не зареєстровані.

1861-й — рік для шевченкіани знаковий. Смерть Шевченка, похорон, перепоховання Шевченка в Україні. Перші публікації зі спогадами про Шевченка. Початки осмислення його феномену, націєтворчої ролі для українців. Початки творення культу Шевченка. Усе це присутнє на шпальтах однієї газети. Двадцять вісім публікацій, зокрема українською мовою (!) у столичній імперській газеті, які прямо чи опосередковано присвячені Шевченкові. З погляду офіціозу — співцеві на одному з провінційних діалектів, з погляду демократичної Росії — мученика, що постраждав за вільнодумство. А з погляду українства — свого національного поета-пророка, кобзаря.

¹ У Національній бібліотеці України ім. В.Вернадського повного комплексу “Северной пчелы” за 1861 рік немає. Ба більше, газету там навіть не підшили, і вона існує у вигляді якихось фрагментів, гамузом запханих у кілька папок.

Нижче подано шевченківську бібліографію, яку вдалося виявити в “Северной пчеле” за 1861 рік (припускаю, що під час перегляду річника газети – а це понад 1200 великоформатних сторінок – окремі публікації не привернули моєї уваги). Астериском позначено ті позиції, які у згаданому вище бібліографічному покажчику не зареєстровані (17 із 28).

1. А. Ч. [Афанасьев-Чужбинский А.]. Букварь южно-русский. (К издателю *Северной Пчелы*) // №22. – 27 янв.

Про Шевченків “Букварь южнорусский”.

2*. *Горожанин С...* К издателю *Северной Пчелы* // №44. – 23 февр. – С. 178.
Рецензія на Кулішеву “Грамотку” зі згадкою про Шевченків “Букварь южнорусский”. Підписано псевдонімом, досі не розкритим. Тривалий час автором статті вважався Шевченко (можливо, саме тому до літератури про Шевченка цю публікацію занесено не було) і її навіть гадали включити до академічного зібрання творів поета. За усним припущенням І.Бажинова, наразі не обґрунтованим, статтю написав Микола Лесков.

3. *Лазаревский А.* Последний день жизни Т.Г.Шевченко // №48. – 28 февр. – С. 189.
Допис датовано 26 лютого.

4. Петербургское обозрение // №50. – 2 марта. – С. 195.

Зокрема, подано повідомлення про смерть Шевченка: “Грустная весть о поэте-художнике, Шевченко”.

5. Портрет Т.Г.Шевченко // №51. – 6 марта. – С. 204.

Оголошення про те, що днями вийде портрет Шевченка (видання Мюнстера), який буде продаватися у книжковому магазині В.Печаткіна.

6*. *Богомолв Иван.* На смерть Т.Г.Шевченка // №54. – 9 марта. – С. 213.
Вірш українською мовою, кулішівкою, датований 27 лютого. Початок: “Голубче Тарасе, / Дідусю сивенький! / Чому так хуленько / На ясній зорі / Задумавсь – та мовчки / Умер, бідолаха, / І кобзу покинув / Свою сироту?..”

7*. *Общественная паннихида* // №63. – 20 марта. – С. 250.

Передрук нотатки з “Киевского телеграфа” про дві панахиди по Шевченкові, відправлені в університетській церкві в Києві.

8*. *Библиографические известия* // №68. – 27 марта. – С. 272.

Зокрема, про продаж у магазині Д.Кожанчикова “оставшихся в небольшом числе экземпляров” Шевченкового “Кобзаря” (СПб., 1861 [так!]).

9*. *Белозерский В.* Вышла и раздается подписчикам “Основа”, южнорусский литературно-ученый вестник. (3-я книжка) // №81. – 11 апр. – С. 324.

Повідомлення про вихід березневого числа журналу “Основа”, у змісті якого згадуються поезії Т.Шевченка і стаття Л.Жемчужникова зі спогадами про Шевченка й описом його поховання.

10*. *Литературный вечер* // №82. – 12 апр. – С. 328.

Анонс літературного вечора, запланованого на 14 квітня в залі університету, де Костомаров зачитає “Воспоминание о двух малороссийских малярах, или воспоминание о Шевченко”.

11*. *Литературный вечер* // №83. – 13 апр. – С. 332.

Повторна публікація того самого анонсу.

12*². *Вести с юга России* // №89. – 21 апр. – С. 357-358.

Зокрема, зазначено: “Смерть Шевченка произвела в Малороссии впечатление общего горя. [...] Мы слышали, что помещик г. Флиорковский, владевший доньне семьей крестьян, среди которых родился и провел первые годы свои наш самобытный поэт Шевченко, намерен ознаменовать свое сочувствие к этому имени пожертвованием в пользу украинской литературы. [...] От гг. Кулиша, Костомарова, друзей покойного, ожидают здесь полной биографии покойного”.

² Вказав Віктор Дудко.

13*. Концерт // №89. — 21 апр. — С. 360.

Анонс благочинного концерту, запланованого на 27 квітня, виручені кошти з якого мали йти “для покупки землі родственникам покійного Т.Г.Шевченка”.

14*. А. А. А. Вести с юга России // №91. — 26 апр. — С. 365-366.

Зокрема, зазначається: “О смерти Шевченки телеграммою извещена и Одесса, как Киев и Харьков. Эта весть и здесь произвела глубокое впечатление” (с. 366).

15. Кулиш П. Большой вокальный и инструментальный концерт, с благотворительною целью, на покупку земли родственникам покійного Т.Г.Шевченко, в четверток, 27-го апреля. (*К издателю Северной Пчелы*) // №95. — 1 мая. — С. 383.

Допис, датований 27 квітня, з критикою концерту.

16. Петербургское обозрение // №95. — 1 мая. — С. 382.

Серед новин зазначено “Замечательный концерт “на покупку собственности”: “в особенности замечателен был концерт, данный в четверток, в зале дворянского собрания, с благотворительною целью “на покупку земли” родственникам покійного академика Тараса Григорьевича Шевченко” і далі описано сам концерт. У нотатці, зокрема, ідеться: “Шевченко, этот талант, и художественный, и поэтический, был мучеником жизни. С самого дня его рождения она преследовала его, как злая мачиха, и нес он иго свое покорно и безропотно”, і порівнюється він з Лазарем, який воскрес (у контексті Шевченкового повернення із заслання).

17*. Мокрицкий П. Письмо провинциала, по случаю концерта, данного 27-го апреля, с благотворительною целью, на покупку земли родственникам покійного Т.Г.Шевченка // №107. — 15 мая. — С. 437.

18*. Сементовский Н. Останки Т.Г.Шевченко в Киеве. (*К издателю Северной Пчелы*) // №107. — 15 мая. — С. 437.

Нотатку не зареєстровано ні в шевченківській бібліографії, ні в реєстрі праць Миколи Сементовського (див.: Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. — Изд. 2-е, испр. и доп. — СПб., 1881. — С. LXXIII-LXXV). Ось її повний текст:

“Останки Т.Г.Шевченко в Киеве.

(*К издателю Северной Пчелы*).

Тело поэта Тараса Шевченки вчера вечером провезено было из С.Петербурга, где он умер, в Никольскую слободку, находящуюся в пяти верстах от г. Киева, на левом берегу р. Днепра. С 12-ти час[ов] дня, в слободке собирались почитатели таланта покійного поэта, и когда колесница прибыла с гробом, то молодые люди отложили лошадей и повезли сами колесницу в г. Киев. Гроб сопровождался крестным ходом, при двух священниках, до набережной церкви Рождества Спасителя. Покров гробовой украсили букетами и венками цветов. Сегодня, в пять часов пополудни, гроб будет отнесен при крестном ходе на пароход, который завтра в шесть часов утра отойдет в г. Канев, и тело Шевченка будет предано земле в двух верстах от Канева, на приднепровской возвышенности, на том самом месте, которое покійный поэт чрезвычайно любил и желал было построить на нем себе жилище. В Киеве гроб поэта встретили два родные его брата с семейством.

Сегодня очень дурная погода: ветер и дождь. Это много помешает торжественности крестного хода

Н. Сементовский.

7-го мая 1861 г.”.

19*. Художественное известие // №108. — 16 мая. — С. 442.

Оголошення про розпродаж Шевченкових малюнків і малярського приладдя, що його 21 травня влаштував Михайло Лазаревський на своєму помешканні.

20. Маркович Афанасий. Об участии А.Н.Серова в малороссийском концерте, данном в пользу родственников покійного Шевченки. (*К издателю Северной Пчелы*) // №116. — 25 мая. — С. 474.

Лист датовано 15 травня. У бібліографії цю статтю помилково приписано Андрію Маркевичу.

21. Мокрицкий П. Ответ на статью г-на Кулиша. (*К издателю Северной Пчелы*) // №116. — 25 мая. — С. 473-474.

Засудження Кулішевої критики концерту, що відбувся 27 квітня.

22. *Якушкин Павел*. Останки Т.Г.Шевченко в Орле // №119. — 29 мая. — С. 486.

Допис про зустріч останків Шевченка під час перевезення їх в Україну. У бібліографічному описі цієї нотатки, що міститься в шевченківському покажчику, некоректно додано підзаголовок: “Орел, вторник, 2-го мая 1861 г.”. Цей текст — частина допису Якушкіна.

23*. *Данилевский Г.* Малорусский абсолютизм. (По поводу первого номера журнала “Основа”) // №120. — 30 мая. — С. 488-489.

У статті згадуються: “первоклассные красоты в самородных и дельных созданиях Шевченки”; Гоголева оцінка Шевченка (“Бессмертный Гоголь писал “Бульбу” и “Старосветских помещиков” по-русски, но и он в то же время был очарован поэтическими песнями “Кобзаря” и “Гайдамаков” Шевченка”); критика Миколи Гербеля за його переклади Шевченка, яку дав Олександр Афанасьев-Чужбинський; оголошення в “Основе” про видання “Украинского словаря”, складеного “при содействии”, зокрема, Шевченка. Статтю датовано березнем.

24*. Воспоминание о Т.Г.Шевченко // №131. — 14 июня. — С. 536.

Оголошення про вихід у світ і продаж “Воспоминаний о Т.Г.Шевченко А.Чужбинского”. До речі, окремого відбитка (з публікації у травневому числі журналу “Русское слово”) спогадів О.Афанасьєва-Чужбинського в шевченківській бібліографії не зареєстровано.

25. *А. — тынов [А.Мартынов]*. Два слова о Т.Г.Шевченко // №137. — 21 июня. — С. 557.

Прикметний спогад місцевого вчителя російської словесності письменника Олександра Мартинова про перебування Шевченка в Нижньому Новгороді. З літератури відомий (див., наприклад, статтю про Мартинова в “Шевченківському словнику”: К., 1976. — Т. 1. — С. 384), проте в корпусі спогадів про Шевченка не друкувався. На цю публікацію, зокрема, неодноразово покликався Леонід Большаков, широко її цитуючи (у перекладі українською у кн.: *Большаков Л.* Їхав поет із заслання. — К., 1977. — С. 96-99; *Він же.* Пошук заповітного: Спостереження, роздуми, знахідки. — К., 1985. — С. 17-20). У бібліографії криптонім зазначено дещо неточно: А-тынов.

26*. *Ж.* Библиографическое обозрение: [рец. на кн.: Сочинения в стихах и прозе, Сковороды, с портретом и почерком руки его. СПб., 1861] // №158. — 17 июля. — С. 641-642.

Згадується, що якби Сковорода “остался только при [...] народной стихии”, то він “всецело принадлежал Малороссии, был бы истинным народным украинским поэтом, как недавно сошедший в могилу Т.Г.Шевченко”.

27. *Белозерский К.* О том, как пишет г. Кулиш свои заметки о концертах. (К издателю Северной Пчелы) // №171. — 3 авг. — С. 696.

Засудження Кулішевої оцінки концерту, що відбувся 27 квітня. У нотатці, зокрема, зазначається, що “могила дорогого поэта нашего оскорблена неприличною выходкою г. Кулиша против концерта, а не концертом”. Допис датовано 2 травня. З приводу цієї публікації Степана Громека в серпневому числі “Отечественных записок”, ототожнивши Карпа Білозерського з редактором “Основы” Василем Білозерським, зауважив, що останній розійшовся з Кулішем. Цю помилку спростував сам Громека в допису “К издателю Северной Пчелы” (№192. — 31 авг. — С. 782). У шевченківському покажчику дата виходу №171 “Северной пчелы” помилкова — 5 серпня.

28*. *А. А. А.* Вести с юга России // №230. — 16 жовт. — С. 945-946.

Згадується, що “в Каневе, над могилой Шевченки насыпают так называемый курган, громадную насыпь, вроде существующих в украинских степях”.

Наведений перелік статей спонукає до висновку, що в шевченківській бібліографії, окрім прикрих неточностей (див., наприклад, п. 20), які зустрічаються в описах, існують і значні прогалини. Втім для всіх, хто серйозно займається вивченням життя і творчості Шевченка, це не відкриття. Зрештою, навіть при побіжному ознайомленні із двотомником бібліографії шевченківської літератури, виданим у далекому 1963 році, а також наступними покажчиками — “Т.Г.Шевченко: Бібліографія ювілейної літератури. 1960-1964” Ф.Сарани (К., 1968; рівень цього покажчика, треба сказати, вищий від тих, що тут наведено в одному ряду), “Т.Г.Шевченко: Бібліографічний покажчик. 1965-1988” Л.Беляєвої і Н.Мислович

(К., 1989), впадає у вічі їх неповнота. Неповнота (і неточність в описах), але зовсім іншого стибу, властива і для новітнього бібліографічного покажчика “Тарас Шевченко. 1989-2003”, який появився в Києві двома виданнями – у 2004 і 2005 рр. (укладач Г.Гамалій; друге видання, виправлене й доповнене, доведене до 2004 року, уже зі скромним підзаголовком “Матеріали до бібліографії”, здійснено за участі О.Козака)³.

Вибірковість інформації, уміщеної в покажчиках радянської доби, була обумовлена. Так, у передмові до двотомника бібліографії літератури про Шевченка зазначалося, що цей покажчик включає здебільшого “вітчизняну” літературу “російську, українську (саме в такій послідовності! – О.Ф.) та літературу мовами народів СРСР” (остання, щоправда, у покажчику подана вельми скупо), видану на території царської Росії, Галичини, Буковини, а після 1917 р. – на території СРСР. У цій бібліографії була майже повністю відсутня інформація про публікації, присвячені Шевченкові іншими мовами, навіть країн-сателітів СРСР. І це тим більше прикро, бо до шевченківської бібліографії не були вписані не тільки посмертні, а й навіть прижиттєві згадки про поета, передусім у польській періодиці. До того ж у цих покажчиках всуціль замовчувався неабиякий доробок репресованого та еміграційного шевченкознавства. Не знайти тут імен С.Єфремова і П.Зайцева, без яких історія науки про Шевченка немислима! І ця кричуща лакуна досі, за 15 років незалежності, залишається незаповненою.

Кризову ситуацію в бібліографії літератури про Шевченка певною мірою компенсувала перфектна бібліографія Шевченкових творів, яку склав В.Дорошенко і яка ввійшла (як 16-й том) до варшавського зібрання творів Шевченка за редакції П.Зайцева. У 1938 році основну її частину було видано у Львові окремим відбитком незначним накладом під назвою “Бібліографічний покажчик творів Т.Шевченка”. Ця праця в доповненому вигляді ввійшла (як 14-й том) до повоєнного перевидання “зайцевського” зібрання творів Шевченка в Чикаго в 1961 р. У покажчику гасла із Шевченковими творами супроводжуються рецензіями на них та літературою, в якій висвітлювалася історія видання цих творів. Проте Дорошенків покажчик для українського читача-шевченкознавця, який працює на терені материкової України, майже неприступний: мало яка з обласних бібліотек може похвалитися наявністю раритетних видань творів Шевченка за редакцією Зайцева – варшавського довоєнного та чиказького еміграційного. Через недостатність облікування радянською бібліографією шевченківської літератури досі залишається актуальним і покажчик, що його понад сто років тому уклав М.Комаров, “Шевченко в литературе и искусстве: Библиографический указатель материалов для изучения жизни и произведений Т.Шевченко” (Одесса, 1903).

Отже, український науковець нині, по суті, не має не те що повної зведеної бібліографії літератури про Шевченка, а й навіть повної бібліографії творів Шевченка. Висновок очевидний: необхідно провести ревізію всіх дотеперішніх шевченківських покажчиків і, довівши їх до сьогоденного дня, створити нову фундаментальну бібліографію творів Шевченка й літератури про нього. Подальший успішний розвиток шевченкознавчої науки неможливий без ґрунтового оновлення бібліографічної (і джерельної) бази, на яку мають спиратися новітні студії. Власне, у цьому напрямку і має розвиватися шевченкознавство в найближчі роки, принаймні до 2014 року – 200-ліття від дня народження Т.Г.Шевченка. Цей знаковий ювілей мусимо відзначити добротними джерельними виданнями, що мають закласти надійний фундамент майбутнього шевченкознавства. Підготовку таких видань за рік-два не здійснити, про них слід дбати вже нині, залучивши до їх підготовки багатьох фахівців з різних галузей науки.

³ Не наводжу тут шевченківських покажчиків краєзнавчого характеру чи локалізованих за мовно-тематичними ознаками. Про них див.: “Тарас Григорович Шевченко: Бібліографія бібліографії. 1840-1960” І.Бойка й Г.Гімельфарб (К., 1961); “Бібліографічні джерела українського літературознавства: Путівник” А.Годьденберга (К., 1977; вид. 2, випр. і доп. – К., 1990); “Бібліографічні джерела українського літературознавства, мовознавства та фольклористики 1990-2002” Р.Жданової (К., 2004).